

تأثیر آزادی اقتصادی بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشورهای منتخب با رویکرد گشتاورهای تعمیم‌یافته

یوسف محمدزاده و جعفریحوی دیزج*

تاریخ وصول: ۱۳۹۵/۵/۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۷/۳۰

چکیده:

سرمایه‌گذاری از منابع اصلی رشد و توسعه اقتصادی است. از این‌رو بررسی عوامل جذب سرمایه‌گذاری از مهم‌ترین زمینه‌های مطالعاتی اقتصاددانان است. هدف اصلی این مقاله بررسی تأثیر آزادی اقتصادی بر روی جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی است. برای این منظور از یک نمونه کشورهای منتخب در بین دوره زمانی ۲۰۰۰-۲۰۱۴ با استفاده از رویکرد پانل پویا و روش گشتاورهای تعمیم‌یافته (GMM) بهره گرفته شده است. برای آزادی اقتصادی از شاخص آزادی اقتصادی بنیاد هریتج (شاخص ترکیبی از ۱۰ گروه شاخص‌های مربوط به آزادی اقتصادی) استفاده شده است. نتایج برآورد مدل‌های موردنظر، نشان می‌دهد که شاخص‌های آزادی اقتصادی، تأثیر مثبت و معنی‌دار بر روی جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی داشته است. همچنین در این مقاله به‌طور ضمنی به بررسی تأثیر سایر متغیرها نیز بر روی جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی پرداخت شده است. نتایج تأثیر مثبت و معنی‌داری شاخص سرمایه انسانی، وجود منابع طبیعی و زیرزمینی، شاخص حکمرانی خوب و تحقیق و توسعه بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی کشورها را نشان می‌دهد.

طبقه‌بندی JEL: F21، F41، M38

واژه‌های کلیدی: آزادی اقتصادی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، حکمرانی خوب، سرمایه انسانی

* به ترتیب، استادیار اقتصاد (نویسنده مسئول) دانشکده اقتصاد دانشگاه ارومیه، ارومیه و دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد سلامت دانشگاه علوم پزشکی تهران، ایران.

(yo.mohammadzadeh@urmia.ac.ir)

۱- مقدمه

انباشت سرمایه به‌عنوان یکی از عوامل اساسی فرآیند رشد اقتصادی کشورها مطرح است که از طریق منابع داخلی یا خارجی قابل تأمین است. منابع مالی خارجی به‌عنوان مکملی برای پس‌انداز داخلی افزون بر پر کردن شکاف پس‌انداز و سرمایه‌گذاری، راه‌حلی برای مقابله با شکاف منابع ارزی نیز است (مشیری و کیان‌پور، ۱۳۹۱، صص ۳۰-۱). با توجه به نقش مهم سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و گسترش فرآیند جهانی‌شدن، کشورهای جهان طی دهه‌های اخیر برای جذب این نوع سرمایه، برنامه‌ریزی و تلاش‌های وسیعی کرده‌اند در واقع بازار جهانی جذب این سرمایه‌ها، بسیار رقابتی شده است این رقابت به‌ویژه میان کشورهای در حال توسعه با توجه به لزوم دستیابی سریع به توسعه و کمبود منابع مالی بیشتر شکل گرفته است. کشور ایران نیز در دو قرن اخیر با کمبود سرمایه‌گذاری و تولید مواجه بوده است. مقایسه روند تاریخی نسبت سرمایه‌گذاری به تولید ناخالص داخلی در ایران با کشورهای مختلف نشان می‌دهد، این نسبت در ایران هیچ‌گاه به‌اندازه قابل قبول نرسیده است (شاه‌آبادی و محمودی، ۱۳۹۰، صص ۱۲۶-۸۹).

تداوم فرآیند رشد و توسعه در اقتصاد قبل از هر چیز مستلزم دقت در عوامل ایجادکننده آن‌هاست. شکی نیست که سرمایه‌گذاری یا تشکیل سرمایه شرط لازم برای رشد و توسعه اقتصادی است. نقش و جایگاه سرمایه‌گذاری، در فرآیندهای مذکور تا حدی است که مباحث سرمایه‌گذاری یکی از بخش‌های اساسی و غیرقابل تفکیک اقتصادی محسوب می‌شوند، به‌طوری‌که در دیدگاه برخی اقتصاددانان توسعه، فقدان سرمایه یکی از علل اصلی گرفتاری بسیاری از کشورها در دور باطل فقر شناخته شده است (اصغری و رفسنجانی‌پور، ۱۳۹۲).

تحقیقات زیادی در مورد بررسی عوامل مؤثر بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی انجام شده است. تیواری^۱ (۲۰۱۱)، بنگوا و بلانسا^۲ (۲۰۰۲)، آیل و کارا^۳ (۱۹۹۸)، آسیدی^۴ (۲۰۰۲)، اسکت و واروداکیس^۵ (۲۰۰۷)، چیب و سهم^۶

^۱ Tiwari

^۲ Bengoa & Blanca

^۳ Ayal & Karra

^۴ Asiedu

^۵ Sekkat & Varoudakis

^۶ Chaib & Siham

(۲۰۱۴)، بیزون^۷ (۲۰۱۱) به تأثیر آزادی اقتصادی بر جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی معتقد هستند و نشان می‌دهند آزادی اقتصادی جزو عوامل مؤثر بر جذب سرمایه‌گذار است. آزادی در لغت، لغت به معنای نبود الزام، فشار یا محدودیت در انتخاب یا عمل تعریف شده است (رجایی، ۱۳۸۰). آزادی اقتصادی عبارت است از این‌که فرد در موقعیتی برای انتخاب روشی است که با آن خودش را در کلیت جامعه ادغام کند (هارشبرگر، ۲۰۰۲).

بنیاد هریتیج^۸ آزادی اقتصادی را معیاری می‌داند که بر طبق آن افراد آزادانه می‌توانند به تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات بپردازند (بریان^۹، ۱۹۹۹). آزادی اقتصادی بر طبق تعریف مؤسسه‌ی فریزر^{۱۰} آن است که افراد یک جامعه اموالی که از راه‌های سالم به دست آورده‌اند را به‌راحتی بتوانند استفاده و مبادله کنند، بدون اینکه این آزادی متعرض حقوق دیگران شود. سرمایه‌گذاران خارجی در اقتصاد باوجود موانع و تعرفه‌های بالا فعالیت نمی‌کنند و آزادی اقتصادی با ایجاد فضایی مناسب با از بین بردن محدودیت بر تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات و سود بیشتر برای سرمایه‌گذاران، زمینه‌ای مناسب جهت سرمایه‌گذاری را ایجاد می‌کند. در نتیجه این فرضیه مطرح می‌شود که ارتباط مستقیمی بین جذب سرمایه‌گذاری و آزادی اقتصادی وجود دارد و فرض می‌شود آزادی بیشتر اقتصاد باعث جریان‌های بیشتر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌شود.

هدف اصلی این مطالعه پاسخ دادن به این سؤال است که آیا بهبود آزادی‌های اقتصادی عملاً می‌تواند منجر به جذب سرمایه‌گذاری در اقتصاد گردد؟ همچنین به‌طور ضمنی به بررسی سایر عوامل مؤثر بر روی جذب سرمایه‌گذاری پرداخته خواهد شد. برای این کار از داده‌های آماری کشورهای جهان که دارای آمار منظم و کافی (با مشمولیت ایران) باشند، استفاده خواهد شد. در ادامه این تحقیق به بیان چارچوب نظری تحقیق، خلاصه‌ای از مطالعات انجام‌شده در این زمینه خواهیم پرداخت و پس از آن به بیان روش‌شناسی تحقیق و معرفی الگو و سپس برآورد مدل و نتایج حاصل از آن پرداخته می‌شود و در نهایت به نتیجه‌گیری و پیشنهادها سیاستی برگرفته از نتایج مطالعه می‌پردازیم.

⁷ Bissoon

⁸ Heritage Institute

⁹ Bryan

¹⁰ Fraser Institute

۲- مبانی نظری

تعاریف متعددی از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ارائه شده است. صندوق بین‌المللی پول^{۱۱}، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را به این صورت تعریف می‌کند؛ سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، سرمایه‌گذاری است که به هدف کسب منافع پایدار در کشوری به جز موطن فرد سرمایه‌گذار انجام می‌شود و هدف سرمایه‌گذار از این سرمایه‌گذاری آن است که در مدیریت بنگاه مربوط نقش مؤثر داشته باشد. در تعریفی دیگر طبق قانون تشویق و حمایت سرمایه‌گذاری خارجی، سرمایه‌گذاری خارجی معادل است با به‌کارگیری سرمایه خارجی در یک بنگاه اقتصادی جدید یا موجود پس از اخذ مجوز سرمایه‌گذاری که به صورت سرمایه‌گذاری در تولید و ساخت کالا، استخراج مواد خام، تأسیس و گسترش نهادهای مالی و غیره در فراسوی مرزهای ملی انجام می‌شود (میرزاخانی، ۱۳۹۱، صص ۱۱۲-۹۳).

به نظر دملو^{۱۲} سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی منافع بیشتری از دیگر جریان‌های مالی را به همراه دارد که علاوه بر افزایش موجودی سرمایه داخلی تأثیر مثبتی نیز بر رشد بهره‌وری از طریق انتقال فناوری و تخصص مدیریتی دارد. موتور رشد و توسعه اقتصادی، سرمایه تلقی می‌شود ولی کشورهای در حال توسعه معمولاً با کمبود سرمایه مواجه بوده‌اند. لذا همواره سعی نموده‌اند که برای جبران آن از استقراض خارجی استفاده نمایند، اما به دلیل بحران‌های ناشی از بازپرداخت آن، امروزه سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به‌عنوان جانشینی برای آن و ابزاری برای رسیدن به هدف رشد اقتصادی مطرح شده است (اصغری و رفسنجانی‌پور، ۱۳۹۲). بر این اساس نیز اتخاذ تدابیری برای جذب سرمایه کافی به‌منظور تأمین منابع مالی طرح‌های اقتصادی از مهم‌ترین دغدغه‌های تصمیم‌گیرندگان اقتصادی در هر جامعه است. آنچه در زمینه سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی حائز اهمیت است نقش آن به‌عنوان عاملی تأثیرگذار در رشد و توسعه اقتصادی، رفع شکاف پس‌انداز و سرمایه‌گذاری، انتقال فناوری، دانش فنی و شیوه‌های نوین مدیریت است (فتحی، ۱۳۹۲، صص ۲۰-۵).

در گذشته نظرات و عقاید متفاوتی در خصوص پیامدهای ورود سرمایه مستقیم خارجی به کشور میزبان وجود داشته است و برخی کشورها، به دلیل

¹¹ The International Monetary Fund (IMF)

¹² De Mello

در خطر افتادن استقلال اقتصادی، تعدیلات سیاسی مورد نیاز و تبعات فرهنگی، در جذب این سرمایه با عدم اطمینان و شک مواجه بوده‌اند؛ اما امروزه اکثر کشورهای جهان معتقدند که جذب سرمایه خارجی با رفع کمبود سرمایه، دانش، فناوری و فن‌های جدید مدیریتی را نیز به همراه می‌آورد؛ بنابراین بیشتر کشورهای جهان حتی کشورهای پیشرفته، برای مناسب نمودن بستر ورود سرمایه خارجی سعی در شناسایی عوامل مؤثر بر آن و انطباق آن با شرایط خود هستند (فراوسن و جاسفسون، ۲۰۰۴، ص ۱۱). در نظریات اقتصادی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را به‌عنوان بخشی از سرمایه‌گذاری می‌دانند و سرمایه‌گذاری را یکی از عوامل رشد اقتصادی می‌دانند؛ اما تئوری‌های جدید اقتصادی افزون بر محفوظ نگه داشتن نقش تاریخی برای سرمایه‌گذاری، دانش، فناوری و شیوه‌های جدید مدیریتی را نیز که بخشی از آن را از طریق سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌توان به دست آورد، در رشد اقتصادی مؤثر می‌دانند. جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی افزون بر رفع کمبود سرمایه در کشور میزبان اهمیت زیادی در تئوری‌های اخیر دارد (فراوسن و جاسفسون^{۱۳}، ۲۰۰۴، ص ۲۰)

مخارج سرمایه‌گذاری در اقتصاد کلان تحت تأثیر عوامل زیادی همچون درآمد ملی، نرخ بهره، انتظارات، امنیت سیاسی و اقتصادی و ... قرار دارد. نظریه‌های سرمایه‌گذاری در تلاش هستند تا رابطه مخارج سرمایه‌گذاری را با عوامل مؤثر بر سرمایه‌گذاری تبیین نمایند. دو نظریه مهم سرمایه‌گذاری، نظریه اصل شتاب که مربوط به کلاسیک‌ها و نظریه کارایی نهایی سرمایه‌گذاری که مربوط به کینز را می‌توان نام برد. نظریه اصل شتاب ساده سرمایه‌گذاری در این نظریه، سرمایه‌گذاری تابعی از تغییرات درآمد ملی در نظر گرفته می‌شود و اصل شتاب با وقفه، بیان می‌کند سرمایه‌گذاری لازم طی چندین دوره انجام می‌گیرد و موجودی سرمایه جاری به تدریج و طی چندین دوره به موجودی سرمایه مطلوب می‌رسد. نظریه کارایی نهایی سرمایه‌گذاری را تابعی معکوس از نرخ بهره در نظر می‌گیرد.

انواع سرمایه‌گذاری را می‌توان به صورت زیر تقسیم‌بندی کرد:

- ۱) سرمایه‌گذاری ثابت کسب‌وکار؛ که شامل مخارج بنگاه‌های کار و کسب در ماشین‌آلات بادوام، تجهیزات و سازه‌هایی نظیر کارخانه‌هاست.

¹³ Frawsen & Josefsson

۲) سرمایه‌گذاری مسکن؛ که عمدتاً سرمایه‌گذاری در خانه‌های مسکونی را در برمی‌گیرد.

۳) سرمایه‌گذاری در ذخایر انبار؛ کالاهایی که بنگاه‌ها و تولیدکنندگان در انبار نگهداری می‌کنند، مانند مواد، ملزومات، کالاهای در جریان ساخت و کالای ساخته‌شده (درون‌بوش و فیشر، ۱۳۷۱، ص ۲۹۷).

۴) سرمایه‌گذاری انجام‌شده توسط بخش دولت؛ در بخش دولت، تصمیم‌گیری‌های انجام‌شده برای سرمایه‌گذاری به دلایل سیاسی و ملاحظات اجتماعی انجام می‌گیرد و منطق اقتصادی در درجه دوم اهمیت است (گرچی، ۱۳۷۹، ص ۵۴)

۵) سرمایه‌گذاری مستقیم و غیرمستقیم خارجی؛ سرمایه‌گذاری غیرمستقیم خارجی در اوراق بهادار نمود پیدا می‌کند اعطای وام و اعتبار، خرید قرضه و سهام شرکت‌ها در معاملات بورس در زمره این نوع سرمایه‌گذاری است. در این حالت، سرمایه‌گذار خارجی در اداره واحد تولیدی نقش نداشته و مسئولیت مالی نیز متوجه وی نیست (بختیاری، ۱۳۸۴: ۱۹۹-۲۰۰)

چنانچه سرمایه‌گذاری به‌منظور دسترسی به بازار کشور میزبان و تولید برای همان بازار باشد، دارای جهت بازاری و اگر به‌منظور تولید با هزینه کمتر جهت صدور به بازارهای هدف باشد، دارای جهت صادراتی است.

نظریه‌های معروف سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی شامل نظریه چرخه تولید ورنون^{۱۴} (۱۹۶۰)، نظریه بنگاه، نظریه درونی کردن و نظریه ترکیبی دانینگ^{۱۵} (۱۹۹۷) است. ورنون (۱۹۶۰)، سرمایه‌گذاری خارجی را نتیجه چرخه تولید می‌داند. تولید اولیه هر کالایی ابتدا در کشور ابداع‌کننده انجام می‌گیرد، آنگاه بعد از عرضه محصولات در بازار داخلی، به‌تدریج محصول به کشورهای خارجی صادر می‌گردد و به‌مرورزمان با افزایش صادرات در برخی کشورها، تولید این محصول نسبت به صادرات آن برای تولیدکننده مقرون‌به‌صرفه می‌شود، زیرا هزینه‌های توزیع کمتر می‌شود. در این مرحله، کشور نوآور امکان تأسیس یک واحد تولیدی در مکان خارجی را بررسی می‌کند و در صورتی که شرایط مساعد باشد، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی انجام می‌پذیرد. با توجه به نظریه چرخه تولید

¹⁴ Vernon

¹⁵ Dunning

ورنون، این سؤال مطرح می‌شود که اصولاً چرا شرکت‌های خارجی اقدام به سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌نمایند، در حالی که می‌توانند مجوز استفاده از فناوری را به کشورهای خارجی بدهند. این سؤال از طریق نظریه بنگاه پاسخ داده می‌شود. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به کشورها اجازه می‌دهد که بتوانند از امکاناتی نظیر دسترسی به فناوری، منابع، مهارت‌های مدیریتی، صرفه‌های ناشی از مقیاس و توانایی در بازاریابی استفاده کنند (هادی ذوالنور، ۱۳۸۹) نظریه بنگاه، در مورد اینکه چرا بنگاه‌ها از مزیت‌های ذکر شده در کشور خودشان استفاده نکرده و اقدام به صادرات نمی‌کنند، توضیحی ارائه نمی‌دهد. همچنین این نظریه قادر به بیان اینکه چه کشوری به‌عنوان مقصد سرمایه‌گذاری پذیرفته می‌شود، نیز نیست. از این‌رو، نظریه درونی کردن از سوی افرادی نظیر کاسن^{۱۶} (۱۹۷۶)، برنتون و وینترز^{۱۷} (۱۹۸۷)، مطرح شد. بر اساس این نظریه، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به‌واسطه تلاش‌های بنگاه برای جایگزین کردن مبادلات بازاری با مبادلات داخلی، انجام می‌گیرد. در حقیقت، با ایجاد یک بنگاه جدید، برخی از هزینه‌ها نظیر وقفه زمانی، چانه‌زنی و عدم اطمینان، قابل صرفه‌جویی است و بنابراین بنگاه، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را به صادرات ترجیح می‌دهد. به‌هرحال، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به‌عنوان یک جایگزین برای صادرات و تجارت خارجی در نظر گرفته می‌شود (مشیری و کیان پور، ۱۳۹۱، ص ۶).

۳- عوامل تعیین‌کننده جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی

عوامل تعیین‌کننده سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی متعدد می‌باشند و می‌توان گفت جذب آن به‌کل عوامل اقتصادی و در مجموع به‌کل سیستم و ساختارهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی وابسته است، اما در هر کشوری تعدادی از این عوامل نقش اصلی را در جذب آن به عهده‌دارند و تعیین‌کننده اصلی تلقی می‌شوند از جمله آن عوامل آزادی اقتصادی (واروداکیس^{۱۸}، ۲۰۰۷)، (چیپ و سهم^{۱۹}، ۲۰۱۴)، (بیزون^{۲۰}، ۲۰۱۱)، جهانی‌شدن (مزینی و مرادحاصل، ۱۳۸۷)، سرمایه انسانی (بنکوا و سچکز، ۲۰۰۲)، وجود منابع طبیعی، تورم (شاه‌آبای و محمودی،

¹⁶ Casson

¹⁷ Brenton & Winters

¹⁸ Sekkat & Varoudakis

¹⁹ Chaib & Siham

²⁰ Bissoon

۱۳۹۰)، حقوق مالکیت، شاخصه‌های پاسخگویی و اثربخشی دولت، ثبات سیاسی و فقدان خشونت، کیفیت تنظیم مقررات، کنترل فساد را نام برد که در این مقاله به بررسی این عوامل و نوع تأثیر آن بر سرمایه‌گذاری پرداخته می‌شود.

أ. آزادی اقتصادی و جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی

مفهوم آزادی اقتصادی^{۲۱} به معنای آزاد بودن افراد در دخل و تصرف، معاوضه، مبادله و واگذاری دارایی‌های شخصی‌شان است که از طریق قانونی بدست آورده‌اند (سامتی، ۱۳۸۵) بنیاد هریتیج آزادی را «نبود الزام، فشار یا محدودیت در انتخاب عمل» تعریف می‌کند و آزادی اقتصادی را به‌عنوان فقدان اجبار دولت و محدودیت در تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات بیان می‌کند در این شرایط، آزادی اقتصادی می‌تواند یک عامل کلیدی برای رشد اقتصادی محسوب شود (برگرن^{۲۲}، ۲۰۰۳، صص ۲۱۱-۱۹۳).

معروف‌ترین شاخص‌های آزادی اقتصادی در سطح بین‌المللی شاخص آزادی اقتصادی مؤسسه فریزر و شاخص آزادی اقتصادی بنیاد هریتیج است. شاخصی که برای آزادی اقتصادی بنیاد هریتیج مورد استفاده می‌شود به‌صورت میانگین ساده‌ای از ده شاخص دیگر محاسبه می‌شود. این ده شاخص به‌گونه‌ای انتخاب شده‌اند که هم روابط خارجی عملکرد کشورها و هم عملکرد و وضعیت داخلی کشورها را مدنظر قرار می‌دهند. در شاخص آزادی اقتصادی تلاش شده است به میزان استقلال و آزادی افراد در مقابل دولت و سایر تشکل‌های سازمان‌یافته توجه شود. این ده شاخص عبارت‌اند از: آزادی کسب‌وکار^{۲۳}، آزادی تجاری^{۲۴}، آزادی مالی^{۲۵}، آزادی دولت^{۲۶}، آزادی پولی^{۲۷}، آزادی سرمایه‌گذاری^{۲۸}، آزادی بازار مالی^{۲۹}، حقوق مالکیت^{۳۰}، آزادی از فساد^{۳۱} و آزادی نیروی کار^{۳۲} و شاخص آزادی اقتصاد فریزر

²¹ Economic Freedom Index

²² Berggren

²³ Business Freedom

²⁴ Trade Freedom

²⁵ Fiscal Freedom

²⁶ Government Size

²⁷ Monetary Freedom

²⁸ Investment Freedom

²⁹ Financial Freedom

³⁰ Property Rights

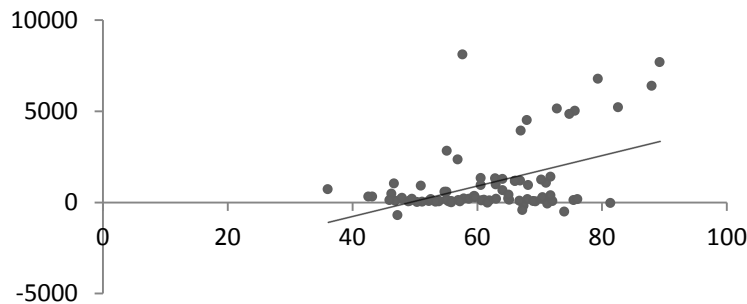
³¹ Freedom From Corruption

³² Labor Freedom

شامل، حجم و اندازه دولت (مصرف دولت درصدی از GDP، حجم یارانه‌ها، سرمایه‌گذاری دولت و نرخ‌های مالیات بر درآمد و حقوق)، ساختار قانونی امنیت حقوق مالکیت (استقلال از دستگاه قضایی، حمایت از مالکیت معنوی، دخالت نظامی و یکپارچگی دستگاه قضایی)، دسترسی به نقدینگی سالم (رشد نقدینگی، آزادی مالکیت ارزهای خارجی)، آزادی تجارت خارجی (مالیات و تعرفه‌های گمرکی، موانع تجاری قانونی، تفاوت نرخ ارز رسمی و بازار سیاه، کنترل بازار سرمایه و حجم بخش تجارت) و قوانین مالی و بازار کار (میزان مشارکت بانک‌ها، محدودیت نرخ سود بانکی، سهم سپرده‌ها در بانک‌های خصوصی، محدودیت در قوانین دستمزد و اخراج نیرو و سهم اشتغال‌زایی دولت) می‌شود.

آزادی اقتصادی زمینه‌ی مناسبی برای جذب سرمایه‌گذار را فراهم می‌کند (هان و استورم^{۳۳}، ۲۰۰۰، صص ۲۴۱-۲۱۵) به عبارت دیگر در کشورهایی آزادی اقتصادی بالاتری دارند سرمایه‌گذاران بیشتری در آنجا سرمایه‌گذاری می‌کنند. آزادی اقتصادی می‌تواند از طریق برخی از مسیرها بر روی رشد اقتصادی اثرگذار باشد مزایای آزادی اقتصادی بر جامعه را می‌توان به‌طور خلاصه شفافیت اطلاعات، ایجاد رقابت، افزایش سرمایه‌گذاری، کاهش حجم دولت، افزایش کارایی و بهره‌وری را نام ببریم (شهنازی، ۱۳۸۴). شاخص آزادی اقتصادی دارای طیف صفر تا ۱۰۰ است که به ترتیب گویای بدترین و بهترین وضعیت کشور است. در نمودار شماره (۱) نحوه‌ی تأثیر این شاخص را بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی کشورهای مورد مطالعه برای ۲۰۱۳ نشان داده شده است.

نمودار ۱: تأثیر آزادی اقتصادی بر جذب سرمایه‌گذاری خارجی کشورهای منتخب سال ۲۰۱۳ (سرمایه‌گذاری بر حسب ده میلیون)

مأخذ: یافته‌های تحقیق

³³ Haan and Sturm

با توجه به نمای کلی نمودار و خط ترسیمی در نرم‌افزار Excel، کشورهایایی که فضای آزاد اقتصادی بیشتر دارند، در جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی موفق‌تر بوده‌اند.

ب. وفور منابع طبیعی

بانک جهانی منابع طبیعی را مجموع خالص جنگل، انرژی (زغال‌سنگ، نفت خام و گاز طبیعی) و مواد معدنی (قلع، طلا، سرب، روی، آهن، مس، نیکل، نقره، بوکسید و فسفات) تعریف می‌کند (WDI، ۲۰۱۱)

منابع طبیعی یکی از عوامل اصلی ورود سرمایه‌گذاران خارجی به کشور میزبان است. سرمایه‌گذاران برای اطمینان بیشتر، شرکت‌های تابعه خود را در خارج از کشور و در کشورهای دارای ثبات بیشتر یا دارای عرضه غنی‌تر نهاده‌ها، به‌ویژه منابع انرژی و مواد خام یا عوامل تولید، مستقر می‌کنند (جنکیز و توماس^{۳۴}، ۲۰۰۲). همچنین موریسست^{۳۵} (۲۰۰۰) نشان داد که منابع طبیعی در دسترس عامل بسیار معنی‌داری بر جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به کشورهای در حال توسعه است.

ج. سرمایه انسانی^{۳۶}

آموزش به‌عنوان انعکاسی از مهارت نیروی انسانی عامل مهمی در جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی محسوب می‌شود (فطرس و امامی، ۱۳۹۰). جمعیت آموزش‌دیده توانایی بسیاری برای انجام کارهای بسیار پیچیده دارد و به‌آسانی خود را با وظایف جدید وفق می‌دهد. همچنین، آموزش توانایی کشور را در جذب فناوری جدید افزایش می‌دهد. علاوه بر این، آموزش به‌عنوان یک عامل سبب تغییر ساختاری سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در شرکت‌های بین‌المللی از تولیدات کاربر به تولیدات فناوری بر می‌شود. به‌عبارت‌دیگر، وجود نیروی کار آموزش‌دیده در سازمان‌های تجاری مدرن عامل مهم و مؤثر بر جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی است (ریولین^{۳۷}، ۲۰۰۱). در مطالعه بهرامی و پهلوانی (۱۳۹۳) و

³⁴ Jenkins, Thomas

³⁵ Morrisset

³⁶ Human Capital

³⁷ Rivlin

آگیومیرجیانکیس^{۳۸} (۲۰۰۶) شاخص سرمایه‌گذاری انسانی تأثیر مثبت و معنادار بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی داشته است. در این پژوهش سرمایه‌گذاری انسانی به‌وسیله نسبت ثبت‌نام دانش‌آموزان دوره ماقبل دوره آموزش عالی به جمعیت فعال اندازه‌گیری می‌شود.

د. تحقیق و توسعه

در طول ۲ قرن گذشته کاربرد فن‌آوری در کشورهای توسعه‌یافته، ارتقای عظیمی را در سطح زندگی مردم این کشورها سبب شده است همچنین نقش برجسته تحقیق و توسعه علمی در رشد اقتصادی توسط دولت‌ها، بنگاه‌های تجاری و محققان مورد تأکید است، به‌طوری‌که بیشتر اقتصاددانان افزایش رشد اقتصادی در کشورهای توسعه‌یافته را به‌شدت فعالیت‌های تحقیق و توسعه (R&D) نسبت می‌دهند. سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه یکی از عوامل مؤثر بر بهره‌وری عوامل تولید در کشورها است (نظری و مبارک، ۱۳۹۱) بهره‌وری به‌عنوان یکی از شاخص‌های مهم مربوط به کارآمدی بخش‌ها و فعالیت‌های مختلف اقتصادی شمرده می‌شود و نتیجتاً جذب سرمایه‌گذاری به‌موجب تولید کارآمد در آن کشور می‌شود. البته نقش تحقیق و توسعه در رشد اقتصادی در تحقیقات دهه‌های اخیر بیش از دهه‌های قبل مورد توجه بوده است. گروهی از اقتصاددانان نظیر گریلیچیز^{۳۹} (۱۹۷۳، ۱۹۸۰، ۱۹۸۶)، لینک^{۴۰} (۱۹۸۱) شرر^{۴۱} (۱۹۸۲) به بررسی ارتباط تحقیق و توسعه و رشد اقتصادی پرداختند. نتیجه‌ی بررسی‌های انجام‌شده بیان‌کننده‌ی ارتباط مثبت و معنادار بین فعالیت‌های تحقیق و توسعه و رشد تولید است (نظری و مبارک، ۱۳۹۱) در این مطالعه از هزینه تحقیق و توسعه برای این شاخص استفاده و به بررسی تأثیر آن بر میزان جذب سرمایه‌گذاری خارجی پرداخته شده است.

ه. کیفیت حکمرانی

حکمرانی خوب به‌عنوان فرصتی برای جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، افزایش رشد اقتصادی، امنیت اقتصادی و بهبود محیط کسب‌وکار مورد بررسی و

³⁸ Agiomirgianakis

³⁹ Griliches

⁴⁰ Link

⁴¹ Scherer

تحلیل قرار می‌گیرد. نهادهای مالی بین‌المللی نظیر بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول همگی بر این عقیده‌اند که حکمرانی خوب یک ضرورت حیاتی برای کمک به تحقق برنامه‌های توسعه است. حکمرانی مفهوم گسترده‌ای است که با حوزه‌هایی چون محیط اقتصادی و یا به عبارتی امنیت اقتصادی، سیاست، اجتماع و حقوق ارتباط مستقیم دارد. بانک جهانی در گزارش سال ۱۹۹۷ که تحت عنوان: «نقش دولت در جهان در حال تحول» منتشر شد، نه تنها بر نقش تعیین‌کننده دولت در تغییر و تحولات اقتصادی اشاره کرده است، بلکه دامنه بحث‌های نظری و تجربی در مورد کارکرد دولت را در سطح جهانی گسترش داد که در نهایت سلسله مباحث مذکور به تعیین مفهوم حکمرانی منتهی گردید. بانک جهانی، حکمرانی را شیوه استفاده از قدرت در مدیریت منابع اقتصادی و اجتماعی برای دستیابی به توسعه پایدار تعریف می‌کند (لطیف^{۴۲}، ۱۹۹۱: ۲۹۵). مطابق این تعریف، کشورهای عضو باید به بهبود سازوکارهای تخصیص منابع، فرایندهای تدوین، انتخاب و اجرای خط‌مشی‌ها و روابط بین شهروندان و حکومت بپردازند. این بانک سه جنبه متمایز را به شرح زیر مطرح ساخته است: (۱) شکل رژیم سیاسی؛ (۲) فرایند اعمال اقتدار در مدیریت منابع اقتصادی و اجتماعی برای توسعه؛ (۳) ظرفیت حکومت برای طراحی و تدوین و اجرای خط‌مشی‌ها و وظایف اجرایی.

همچنین بانک جهانی، حکمرانی خوب را بر اساس شش شاخص تعریف می‌کند و بر اساس این شاخص‌ها وضعیت حکمرانی خوب را هر دو سال یک‌بار در دوره ۲۰۱۴-۱۹۹۶ برای کشورهای مختلف مورد ارزیابی قرار می‌دهد که این شاخص‌ها عبارت‌اند از:

- (۱) حق اظهار نظر و پاسخگویی^{۴۳}: بدین مفهوم که مردم بتوانند دولت را در برابر آنچه بر مردم تأثیر می‌گذارد مورد سؤال و بازخواست قرار دهند.
- (۲) ثبات سیاسی وعدم خشونت^{۴۴}: این شاخص به میزان ثبات رژیم حاکم و رهبران آن، درجه احتمال تداوم حیات مؤثر دولت و تداوم سیاست‌های جاری در صورت مرگ‌ومیر یا تغییر رهبران و دولت‌مردان فعلی می‌پردازد.

⁴² Lateef

⁴³ Voice and Accountability

⁴⁴ Political Instability and Violence

۳) کارایی و اثربخشی دولت^{۴۵}: کارآمدی دولت در انجام وظایف محوله که شامل مقولات ذهنی همچون کیفیت تهیه و تدارک خدمات عمومی یا کیفیت نظام اداری، صلاحیت و شایستگی کارگزاران و استقلال خدمات همگانی از فشارهای سیاسی است.

۴) بار مالی مقررات^{۴۶}: بر روی سیاست‌های ناسازگار با بازار تمرکز دارد. سیاست‌هایی از قبیل کنترل قیمت‌ها، عدم نظارت کافی بر سیستم بانکی و همچنین هزینه وضع قوانین برای محدودیت بیش‌ازاندازه تجارت خارجی.

۵) حاکمیت قانون^{۴۷}: میزان احترام عملی که دولت‌مردان و شهروندان یک کشور برای نهادهایی قائل هستند که باهدف وضع و اجرای قانون و حل اختلاف ایجاد شده است.

۶) کنترل فساد^{۴۸}: استفاده از قدرت و امکانات عمومی در جهت منافع شخصی.

در این تعریف هراندازه ویژگی‌های مثبت مانند حاکمیت قانون، پاسخگویی و اثربخشی دولت در یک جامعه بیشتر باشد و فساد، مقررات اضافی و بی‌ثباتی سیاسی و خشونت کمتر باشد، حکمرانی در آن جامعه برای نیل به توسعه مناسب‌تر است (کمبجانی و سلاطین، ۱۳۸۹: ۶). این شش شاخص با دادن نمراتی ۲.۵- (به بدترین حالت) تا ۵-۲ (به بهترین حالت) و یا رتبه‌بندی از صفر تا ۱۰۰ برای هر شاخص، ارائه شده است.

سرمایه‌گذاران باید در مقابل خطر سلب مالکیت از سوی دولت تضمین بگیرند. برای اینکه سرمایه‌گذاران احساس و باور نمایند که در مقابل خطرات حمایت می‌شوند، لازم است تغییرات قانونی و ساختاری در نظام اقتصادی و بعضاً سیاست کشور میزبان صورت پذیرد البته برخی از کشورها دچار تغییرات بیش‌ازحد و غیرمنتظره سیاست‌ها و در نتیجه، تغییرات پیاپی و غیرقابل پیش‌بینی قوانین، مقررات و دستورالعمل‌ها هستند که حضور چنین پدیده‌های در یک کشور، مترادف با غیرقابل اعتماد بودن محیط کسب‌وکار در آن است. برعکس، ثبات نسبی و طول عمر معقول سیاست‌ها و قوانین منبعت از آن‌ها در یک اقتصاد و قانونمند و قابل

⁴⁵ Government Effectiveness

⁴⁶ Regulatory Burden

⁴⁷ Rule of Law

⁴⁸ Corraption

پیش‌بینی بودن تغییرات در سیاست‌ها و قوانین، با ایجاد نوعی آرامش خاطر برای کارگزاران اقتصادی، این احساس را در آنان تقویت می‌کند.

زمانی که دولت، قوانین اقتصادی-سیاسی را نقض می‌کند و به‌صورت روزمره قوانینی وضع می‌شود، فعالان توان پیش‌بینی خود را از دست می‌دهند، در چنین شرایطی، نا اطمینانی زیاد می‌شود و حرکت به‌سوی فضای بی‌قانونی آغاز می‌گردد. (رستمی و پادام، ۱۳۹۴: ۲۸) لذا امنیت اقتصادی و بهبود محیط کسب‌وکار از طریق به‌کارگیری شش شاخص حق اظهارنظر و پاسخگویی، ثبات سیاسی و عدم خشونت، کارایی و اثربخشی دولت، کیفیت مقررات، حاکمیت قانون و کنترل فساد می‌توان از عوامل بسیار مهم در جذب سرمایه‌گذاری خارجی باشد. همچنین ونیو (۲۰۰۲) و تروینو (۲۰۰۴) مارکو باراسی و یینگ زو (۲۰۱۲) در مطالعات خود به تأثیر منفی فساد و بوروکراسی بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی پی بردند (کاظمی و همکاران، ۱۳۹۲). حیدری و افشاری (۱۳۹۱) اونیو (۲۰۰۲) مورسی (۲۰۱۲) لی و فیلر^{۴۹} (۲۰۰۷) نشان دادند که محیط حکمرانی مبتنی بر حاکمیت قانون یکی از عوامل مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی است. از دیدگاه برنتی و همکاران^{۵۰} (۱۹۹۷) در پیش‌بینی پذیری فرایند قانون‌گذاری، ذهنیت عوامل اقتصادی از ثبات سیاسی، امنیت اشخاص و اموال، پیش‌بینی پذیری عملکرد دستگاه قضایی و فساد بر سرمایه‌گذاری خصوصی و رشد اقتصادی تأثیرگذار است.

۴- پیشینه مطالعات تجربی

تحقیقات فراوانی در زمینه عوامل مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی صورت گرفته است. در این بخش به‌مرور و بررسی چند نمونه از مطالعات تجربی صورت گرفته توسط محققان داخلی و خارجی در زمینه این موضوع انجام‌شده است می‌پردازیم:

پویرسون^{۵۱} بهره‌گیری از روش متغیرهایی همچون ثبات رهبری سیاسی، خطر بروز جنگ داخلی، چگونگی دیوانسالاری، خطر بی‌اعتنایی به قراردادها به‌وسیله دولت و خطر سلب مالکیت، فساد در دستگاه دولتی، حاکمیت نظم و

⁴⁹ Li & Filer

⁵⁰ Burnett et al.

⁵¹ Pierrison

قانون، خطر بروز تنش‌های نژادی و قومی، تروریسم سیاسی و خطر بروز منازعات خارجی در دوره ۱۹۹۵-۱۹۸۴ تعیین‌کننده متغیرهای نهادی غیراقتصادی را بر عملکرد رشد اقتصادی نشان داده است (کمیجانی و سلاطین، ۱۰:۱۳۸۹)

دی‌ملو^{۵۲} بر اساس مطالعات خود تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را در افزایش رشد اقتصادی کشور میزبان مثبت دیده است از سوی دیگر برای کشورهای میزبان جهت سود بردن از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی پیش‌نیازهای مانند سرمایه انسانی، ثبات اقتصادی و سیاسی، آزادسازی بازارها و زیرساخت‌های کافی را نام برده است (آبرامویدز^{۵۳}، ۱۹۸۶، صص ۴۰۸-۳۸۵).

آیل و گرگیس (۱۹۹۸) در مقاله‌ای با عنوان "یک مطالعه‌ی تجربی در بررسی اجزا آزادی اقتصادی و رشد" به بررسی تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با استفاده از روش^{۵۴} (OLS) می‌پردازد نتایج نشان داد که آزادی اقتصادی از طریق روند انباشت سرمایه موجب تسریع رشد اقتصادی می‌شود.

اونیو (۲۰۰۲) مطالعه‌ای تحت عنوان "تحلیل جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به کشورهای در حال توسعه؛ آیا منطقه منا (Mena) از جاهای دیگر متفاوت است؟" انجام داده و جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به کشورهای کمتر توسعه‌یافته (LDCS) را بررسی نموده است.

اردال و تاتوگلو^{۵۵} (۲۰۰۲) با ارائه مدلی مناسب به بررسی تجربی عوامل مکانی مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به ترکیه در دوره (۱۹۹۸-۱۹۸۰) پرداختند و چنین نتیجه گرفتند که اندازه بازار داخلی، زیربنای اقتصادی، جذابیت بازار کشور میزبان و باز بودن اقتصاد اثر مثبت و بی‌ثباتی نرخ ارز و بی‌ثباتی سیاسی و اقتصادی اثر منفی بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی دارد.

بنگوا و بلانسا^{۵۶} (۲۰۰۲) نشان داد که آزادی اقتصادی در کشور میزبان یک عامل مثبت و مؤثر بر سرمایه‌گذاری خارجی است و همچنین نتایج این تحقیق

⁵² De Mello

⁵³ Abramovitz

⁵⁴ Ordinary Least Squares

⁵⁵ Erdal & Tatoglu

⁵⁶ Bengoa & Blanca

نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی رابطه‌ی مستقیمی با رشد اقتصادی دارد. باین‌حال کشورهای میزبان برای سود بردن بلندمدت از جذب جریان سرمایه‌ی مستقیم خارجی به سرمایه‌انسانی کافی، ثبات اقتصادی و بازارهای آزاد نیاز دارد.

بنگو و سانچزبلز (۲۰۰۳) در مقاله‌ای با عنوان "سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، رشد و آزادی اقتصادی: مدارک و شواهد از آمریکای لاتین" به‌طور قابل‌توجهی رابطه‌ی مثبت بین آزادی اقتصادی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشورهای لاتین را نشان داد. اسکت و گنزس (۲۰۰۷)، کاتنو (۲۰۱۴) و چیب و سهم (۲۰۱۴)، نصیر و هاسن (۲۰۱۱)، آجیدی و ارا^{۵۷} (۲۰۱۵) نشان می‌دهد که آزادی اقتصادی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به‌طور مثبت باهم مرتبط هستند. آگیومیرجیانکیس^{۵۸} (۲۰۰۶) در مطالعه‌ای به بررسی رابطه بین آثار برخی متغیرهای اقتصادی روی FDI در جمعیت کشورهای OECD در سال‌های (۱۹۹۷-۱۹۷۵) پرداختند. نتایج وی به‌طور معناداری اثر مثبت و معنادار سرمایه‌انسانی را روی FDI نشان داده شد.

آزمن و بهرام‌شاه^{۵۹} (۲۰۱۰) به بررسی ارتباط بین تغییرهای آزادی اقتصادی و سرمایه‌گذاری خارجی و رشد اقتصادی برای ۸۵ کشور می‌پردازد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با رشد اقتصادی رابطه مستقیم و مثبتی دارد و همچنین میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به سطح آزادی اقتصادی در کشور میزبان وابسته است.

تیواری (۲۰۱۱) نشان داد که افزایش در آزادی مالی تأثیر مثبت و معنی‌داری بر سرمایه‌گذاری داخلی داشته است و از عوامل مثبت و مؤثر بر رشد اقتصادی است.

موریسی (۲۰۱۲) در مقاله خود تحت عنوان "حاکمیت، سرمایه‌گذاری خصوصی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشورهای درحال توسعه" با استفاده از داده‌های سالانه کل برای ۴۶ کشور درحال توسعه در قلمروی زمانی ۲۰۰۹-۱۹۹۶ به بررسی رابطه بین حکومت و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و سرمایه‌گذاری خصوصی پرداخته و به این نتیجه رسیده است شاخص‌های

⁵⁷ Ajide & Eregba

⁵⁸ Agiomirgianakis

⁵⁹ Azman & Baharumshah

حکومت که شامل ثبات سیاسی، عدم خشونت، کیفیت نظارتی، حاکمیت قانون و کنترل فساد است تأثیر مستقیم بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و سرمایه‌گذاری خصوصی داشته و میزان اثر فساد وبی ثباتی سیاسی از تمام شاخص‌های حکومت بیشتر است

مزینی و مراد حاصل (۱۳۸۷) در مقاله خود تحت عنوان "بازشناسی عوامل مؤثر بر جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی" به این نتیجه رسیدند که آزادی اقتصادی و درجه باز بودن اقتصاد تأثیر معناداری بر جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در تمام کشورهای نمونه (در گروه‌های مختلف درآمدی) دارد که می‌تواند برای ایران نیز کاربرد سیاستی داشته باشد.

شاه‌آبادی و محمودی (۱۳۹۰) در مقاله "تعیین‌کننده‌های سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران" به این نتیجه می‌رسید که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تابع عواملی از قبیل باز بودن اقتصاد، زیرساخت‌ها، رشد اقتصادی، سرمایه‌گذاری داخلی، منابع طبیعی، سرمایه انسانی، تورم، نرخ ارز، بدهی خارجی، وضع مالی دولت، مالیات، اندازه بازار، حقوق سیاسی و نسبت مخارج دولت به تولید ناخالص داخلی است.

فطرس و امامی (۱۳۹۰) نشان می‌دهد نیروی انسانی، منابع طبیعی، زیرساخت‌های اقتصادی، درجه باز بودن اقتصاد و حمایت از حق ثبت اختراع اثر مثبت و معناداری بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی دارد. اندازه دولت اثر منفی و معناداری بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی دارد.

حیدری و افشاری (۱۳۹۱) در مقاله‌ای تحت عنوان "عوامل اقتصادی و اجتماعی مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با تأکید بر شاخص‌های حکمرانی در دوره زمانی (۲۰۰۷-۱۹۹۶)" نشان دادند در منطقه مناسبت‌متغیرهای اندازه بازار، بازدهی سرمایه‌گذاری و شاخص آزادی اقتصادی تأثیر معناداری بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نشان می‌دهند.

حیدری و افشاری (۱۳۹۱) در مقاله‌ای تحت عنوان "عوامل اقتصادی و اجتماعی مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با تأکید بر شاخص‌های حکمرانی در دوره زمانی (۲۰۰۷-۱۹۹۶) به این نتیجه رسیدند که متغیر تولید ناخالص داخلی به‌عنوان جایگزین شاخص اندازه بازار، شاخص حکمرانی و

⁶⁰ Middle East & North of Africa (MENA)

پایداری محیطی در مدل جهانی و مدل کشورهای OECD به لحاظ آماری معنادار بوده و به ترتیب بیشترین تأثیر را در افزایش جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی داشته‌اند، در حالی که در منطقه MENA متغیرهای اندازه بازار، بازدهی سرمایه‌گذاری و شاخص آزادی اقتصادی تأثیر معناداری بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نشان می‌دهند.

با مرور مطالعات تجربی حوزه تعیین‌کننده‌های سرمایه‌گذاری خارجی، نتایج اغلب مطالعات بیان می‌کند فضای آزاد اقتصادی، شاخص حکمرانی، شاخص سرمایه انسانی زمینه مناسبی را برای توسعه فعالیت‌های اقتصادی فراهم می‌کند. از جمله نکات مورد توجه آن است که در مقالات موجود مطالعه‌ای در زمینه تأثیر آزادی اقتصادی و شاخص حکمرانی خوب و شاخص توسعه انسانی و تحقیق و توسعه بر روی جذب سرمایه‌گذاری خارجی به صورت سیستمی صورت نگرفته است.

۵- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه‌ها

۵-۱- رویکرد پانل پویا و روش گشتاورهای تعمیم‌یافته (GMM)

بر اساس الگوهای اقتصادسنجی، وقتی داده‌ها در طول زمان و برای مقاطع مختلف تولید شود، در اصطلاح به آن‌ها داده‌های تابلویی یا پانل گفته می‌شود. اقتصاددانان اغلب به دنبال بررسی پویایی در روابط اقتصادی هستند زیرا داده‌های تابلویی مزایای بسیاری نسبت به داده‌های مقطعی یا سری زمانی دارند؛ مانند محدود شدن وجود واریانس‌های ناهمسان، تغییرپذیری بیشتر، درجه آزادی و کارایی بیشتر و برآورد مدل‌های رفتاری پیچیده‌تر (ابریشمی، ۱۳۹۱). در داده‌های پانل نیز امکان بررسی روابط پویا با رویکردهای مختلف وجود دارد که یکی از روش‌های مناسب، رویکرد گشتاورهای تعمیم‌یافته (GMM) است. روش گشتاورهای تعمیم‌یافته (GMM) را هانس در سال ۱۹۸۲ توسعه داد که چارچوب بهتری را برای به دست آوردن تخمین‌هایی با کارایی مجانبی فراهم می‌سازد. روش گشتاورهای تعمیم‌یافته یکی از روش‌های برآورد پارامترهای مدل در رهیافت داده‌های تابلویی پویا بوده که برای داده‌های سری زمانی، مقطعی و داده‌های تابلویی قابل استفاده است. این روش اثرات تعدیل پویای متغیر وابسته را در نظر می‌گیرد. اگر متغیر وابسته با مقادیر با وقفه وارد مدل شود، سبب خواهد شد که بین متغیرهای توضیحی و جملات اخلاص

همبستگی به وجود آید و در نتیجه استفاده از روش حداقل مربعات معمولی نتایج تورش دار و ناسازگاری را نشان خواهد داد. روش گشتاورهای تعمیم‌یافته می‌تواند با به‌کارگیری متغیرهای ابزاری این ایراد را برطرف کند. برای بیان جبری و ریاضی این روش مدل پویای زیر را در نظر می‌گیریم.

$$y_{it} = \alpha y_{i,t-1} + \beta X_{it} + \eta_i + \varphi_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

در رابطه شماره (۱)، y متغیر وابسته، X بردار متغیرهای توضیحی، η بیانگر اثرات انفرادی یا ثابت، φ اثرات ثابت زمان، ε جمله‌ی اخلاص و i و t به ترتیب بیانگر مقاطع و دوره زمانی است. در تصریح مدل فوق، فرض می‌شود که جملات اخلاص دارای همبستگی با اثرات ثابت یا اثرات انفرادی بخش‌ها و مقادیر وقفه دار متغیر وابسته نیست. در صورتی که η با برخی از متغیرهای توضیحی همبستگی داشته باشد، در آن صورت یکی از روش‌های مناسب برای حذف اثرات ثابت و انفرادی بخش‌ها استفاده از روش تفاضل‌گیری مرتبه‌ی اول خواهد بود زیرا این حالت استفاده از روش با اثرات ثابت به برآورد زنده‌های تورش دار از ضرایب منجر خواهد گردید و لازم است از رابطه‌ی بالا تفاضل مرتبه‌ی اول گرفته شود. بنابراین در این وضعیت رابطه‌ی بالا به رابطه‌ی شماره (۲) تبدیل می‌شود.

$$\Delta y_{it} = \alpha \Delta y_{i,t-1} + \beta \Delta X_{it} + \Delta \varphi_t + \Delta \varepsilon_{it} \quad (2)$$

در این رابطه تفاضل وقفه دار متغیر وابسته $\Delta y_{i,t-1}$ با تفاضل مرتبه‌ی اول جملات اخلاص $\Delta \varepsilon_{it}$ دارای همبستگی مثبتی بوده و همچنین مشکل درون‌زایی مربوط به برخی متغیرهای توضیحی وجود دارد که در مدل در نظر گرفته نشده است. از این‌رو، لازم است برای برطرف کردن این مشکل از متغیرهای ابزاری در مدل استفاده شود. بنابراین، وضعیت گشتاوری زیر در مورد رابطه‌ی (۲) صادق است:

$$E(y_{it-s} \Delta \varepsilon_{it}) = 0 \quad s \geq 2; t = 3, 4, \quad (3)$$

$$E(X_{it-s} \Delta \varepsilon_{it}) = 0 \quad s \geq 2; t = 3, 4, \dots, T \quad (4)$$

برای برآورد پارامترهای رابطه‌ی (۲) از ماتریس متغیرهای ابزاری به صورت زیر استفاده می‌شود.

$$Z_i = \text{diag}(y_{i1}, y_{i2}, \dots, y_{i,t-2}, X_{i1}, X_{i1}, \dots, X_{i,t-2}) \quad (5)$$

بنابراین، برآورد زنده‌های روش گشتاور تعمیم یافته که با $\hat{\delta}$ نمایش داده شود، به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$\hat{\delta} = (B'ZA_N Z' B)^{-1} B'ZA_N Z' Y \quad (۶)$$

در ادامه و پس از برآورد ضرایب، لازم است از آزمون سارگان^{۶۱} برای بررسی معتبر بودن متغیرهای ابزاری تعریف شده در مدل و بیش از حد مشخص بودن معادله استفاده شود. افزون بر این، باید مرتبه‌ی خودرگرسیون جملات اختلال نیز آزموده شود. زیرا، روش تفاضل‌گیری مرتبه‌ی اول برای حذف اثرات ثابت در صورتی روشی مناسب است که مرتبه خود همبستگی جملات اختلال از مرتبه دو نباشد. آزمون سارگان (۱۹۵۸) به صورت مجانبی دارای توزیع χ^2 بوده که به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$S = \hat{\varepsilon}' z \left(\sum_{i=1}^N z_i' H_i z_i \right)^{-1} z' \hat{\varepsilon} \quad (۷)$$

در این آزمون، $\hat{\varepsilon} = Y - X\hat{\delta}$ ، $\hat{\delta}$ ماتریس $K \times 1$ ضرایب برآورد شده، z ماتریس متغیرهای ابزاری و H ماتریس مربع با ابعاد $(T - q - 1)$ است که در آن T تعداد مشاهدات و q تعداد متغیرهای توضیحی مدل است. در این آزمون اگر فرضیه‌ی صفر رد نشود، در آن صورت متغیرهای ابزاری تعریف شده در مدل معتبر بوده و مدل نیاز به تعریف متغیرهای ابزاری بیشتر ندارد. اما، در صورت رد فرضیه‌ی صفر متغیرهای ابزاری تعریف شده ناکافی و نامناسب بوده و لازم است متغیرهای ابزاری مناسب‌تری برای مدل تعریف شود (بالتاج^{۶۲}، ۲۰۰۵).

۵-۲- معرفی مدل و جامعه آماری

با توجه به بررسی مبانی نظری و مرور مطالعات تجربی قبلی در بخش‌های قبلی مطالعه و در نهایت شناسایی عوامل مؤثر بر روی شاخص سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، مدل عمومی زیر برای برآورد و استنتاج نتایج در نظر گرفته می‌شود:

$$fdi = \beta_0 + \beta_1 leconfree + \beta_2 Lggovernance + \beta_3 lhc + \beta_4 Lnaturalresources + \beta_5 Lresearchcost + \varepsilon$$

که در این رابطه:

fdi : سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (منبع: بانک جهانی^{۶۳})

⁶¹ Sargan Test

⁶² Baltagi

⁶³ World Development Indicators(WDI)

leconfree: لگاریتم آزادی اقتصادی (بنیاد هریتیج)

lhc: لگاریتم شاخص توسعه انسانی (منبع: بانک جهانی)

Lnaturalresources: لگاریتم وجود منابع طبیعی (منبع: بانک جهانی)

Lggovernance: لگاریتم حکمرانی خوب

Lresearchcost: لگاریتم هزینه تحقیق و توسعه

رویکرد مطالعه حاضر استفاده از آمار مربوط به همه کشورهای جهان بوده است؛ اما با توجه به محدودیت وجود داده‌های منظم و کافی برای برخی از کشورها، در نهایت در این مطالعه از آمار ۴۱ کشور در نقاط مختلف جهان استفاده شده است. دوره مورد مطالعه ۲۰۰۰-۲۰۱۴ در نظر گرفته شده است چنین دوره زمانی برای رویکرد GMM مناسب است.

۵-۳- بررسی مانایی متغیرهای تحقیق

ضروری است که ابتدا متغیرهای مدل، به لحاظ مانایی و نامانایی آزمون شود. آزمون ریشه واحد از رایجترین آزمون‌هایی است که امروزه برای تشخیص مانایی یک فرآیند سری زمانی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

لذا پیش از برآورد مدل تحقیق، لازم است مانایی تمام متغیرهای مورد استفاده در تخمین‌ها، مورد آزمون قرار گیرد. زیر مانایی متغیرها چه در مورد داده‌های سری زمانی و چه در مورد داده‌های تابلویی باعث بروز مشکل رگرسیون کاذب می‌شود. به هر حال ضروری است حداقل یکی از پنج آزمون لوین، لین و چو^{۶۴}، آزمون ایم، پسران و شیم^{۶۵}، آزمون فیشر دیکی فولر تعمیم یافته^{۶۶}، آزمون فیشر- فیلیپس پرون^{۶۷} و هادری^{۶۸} برای آزمون ریشه واحد پانل مورد استفاده قرار می‌گیرد. این آزمون‌ها اصطلاحاً آزمون‌های ریشه واحد پانل نامیده می‌شوند. از لحاظ تئوری آنها آزمون‌های ریشه واحد سری چندگانه هستند که برای ساختار اطلاعات پانل به کار رفته‌اند. در این آزمون‌ها روند بررسی مانایی همگی به غیر از روش هادری به یک صورت است و با رد H_0 عدم مانایی رد می‌شود و بیانگر مانایی متغیر است. بنابراین با رد فرضیه H_0 نامانایی یا ریشه واحد رد می‌شود که یا در سطح یا با یک

⁶⁴ Levin, Lin & chu

⁶⁵ Im, pesaran & shin

⁶⁶ Fisher- ADF

⁶⁷ Fisher- pp

⁶⁸ Hadri

تفاضل و یا با دو تفاضل مانا می‌شود که برای تشخیص این قسمت به احتمال آن توجه می‌شود که بایستی از ۵ درصد کوچک‌تر باشد. به منظور بررسی مانایی جمعی متغیرها از سه آزمون لوین، لین چو، آزمون ایم، پسران و شین، آزمون فیشر-فیلیپس پرون با استفاده از نرم افزار Eviews استفاده شده است.

نتایج جدول ۱ و بررسی مقادیر آماره‌ها محاسبه شده و احتمال پذیرش آنها نشان می‌دهد که تمامی متغیرها به جز سرمایه انسانی و وفور منابع طبیعی در سطح مانا هستند که این دو متغیر نیز با یک بار تفاضل گیری مانا شده است.

جدول ۱: بررسی مانایی متغیرهای مدل

pp- fisher		Im, pesaran and shin		Levin, lin & chut		متغیرها
وضعیت	آماره	وضعیت	آماره	وضعیت	آماره	
(۰)- مانا	[*] ۲۵۰.۱	(۰)- مانا	[*] -۸.۴۶	(۰)- مانا	[*] -۹.۱۸۱	fdi
(۰)- مانا	[*] ۱۱۲.۳	(۰)- مانا	[*] -۲.۵۷	(۰)- مانا	[*] -۶.۲۲	leconfree
(۰)- مانا	[*] ۱۷۵.۶	(۰)- مانا	[*] -۵.۳۹	(۰)- مانا	[*] -۸.۹۳	Lggovernance
(۰)- مانا	[*] ۱۱۱.۲	(۱)- مانا	[*] -۶.۱۶	(۰)- مانا	[*] -۹.۶۷	lhc
(۱)- مانا	[*] ۳۵۲.۲	(۰)- مانا	^{**} -۲.۱۸	(۰)- مانا	[*] -۴.۳۳	Lnaturalresources
(۰)- مانا	^{**} ۸۵.۷	(۰)- مانا	[*] -۵.۱۹۴	(۰)- مانا	[*] -۲۱.۹۵	Lresearchcost

مأخذ: نتایج مطالعه

^{**}و^{*}به ترتیب بیانگر معناداری در سطوح احتمال ۹۵ درصد و ۹۹ درصد می باشند

(۰)- مانا یعنی متغیر در سطح و بدون عرض از مبدا مانا است و (۱)- مانا متغیر با دوره تفاضل گیری و بدون عرض از مبدا ماناست.

۶- تجزیه و تحلیل یافته‌ها

با توجه به روش اقتصادسنجی مطالعه، دو مدل برای نیل به اهداف مطالعه ارائه شده است. در مدل این مطالعه متغیر وابسته سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی است و برای شاخص آزادی اقتصادی از شاخص بنیاد هریتیج استفاده شده است. نتایج برآورد مدل با تعریف بنیاد هریتیج از آزادی اقتصادی در جدول شماره ۲ آمده است.

جدول ۲: تأثیر آزادی اقتصادی (بنیاد هریتیج) بر روی جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی

نام متغیر	ضرایب	آماره‌ی Z	ارزش احتمال
<i>fdi(-1)</i>	-۰.۰۶	-۱۴.۳۱	۰.۰۰
<i>Leconfree</i>	۳.۶۴	۲.۱۶	۰.۰۳
<i>Lresearchcost</i>	۲.۹۲	۹.۳۱	۰.۰۰
<i>lhc</i>	۲.۳۷	۷.۸۴	۰.۰۰
<i>Lnaturalresources</i>	۰.۹۹	۵.۵۲	۰.۰۰
<i>Lggovernance</i>	۶.۸۳	۳۰.۸۹	۰.۰۰
C	-۲۷.۸۰	-۳.۶۵	۰.۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نتایج برآورد مدل اول بیان‌کننده‌ی این است آزادی اقتصادی (با تعریف موسسه هریتیج) در سطح ۹۵ درصد تأثیر مثبت و معنی‌دار بر روی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی دارد. افزایش یک درصد میانگین متغیرهای آزادی اقتصادی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را حدود ۳/۶۴ درصد افزایش می‌دهد. سرمایه‌انسانی که در مدل لگاریتم سرمایه‌انسانی در نظر گرفته‌شده است نیز تأثیر مثبت بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی داشته و افزایش یک درصد سرمایه‌انسانی، موجب افزایش حدود ۲/۹۲ درصدی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌شود؛ و متغیر منابع طبیعی نیز تأثیر مثبت و معنی‌دار بر روی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی داشته است

شاخص حکمرانی خوب نیز تأثیر مثبت بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی داشته و افزایش یک درصد آن، موجب افزایش حدود ۶/۸۳ درصدی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌شود. همچنین نتایج نشان می‌دهد تحقیق و توسعه و وجود منابع طبیعی از عوامل تأثیرگذار بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشورها است و افزایش یک‌درصدی در هزینه‌های تحقیق و توسعه موجب افزایش حدود ۲/۹۲ درصدی سرمایه‌گذاری خارجی می‌شود.

همان‌طور که در قسمت روش اقتصادسنجی گشتاورهای تعمیم‌یافته گفته شد، بعد از تخمین مدل دو آزمون خودهمبستگی و سارگان برای اعتبار ضرایب حاصل از برآورد داده‌های پانل پویا ضروری است که نتایج این آزمون‌ها در جدول شماره ۳ نشان داده شده است.

جدول ۳: آزمون خودهمبستگی مدل مطالعه

مقدار آماره \bar{z}	مقدار آماره \bar{z}	آماره سارگان:	آزمون خودهمبستگی مرتبه اول:	
			ارزش احتمال	۰.۱۱
۲۴.۸۱	مقدار آماره χ^2	آماره سارگان:	ارزش احتمال	-۱.۵۶
۰.۹۹	ارزش احتمال		مقدار آماره Z	۰.۱۶
		ارزش احتمال	۱.۳۹	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

به نتایج آزمون خودهمبستگی، همان‌طور که مشاهده می‌شود مدل مورد برآورد خودهمبستگی نداشته است و با توجه به آماره آزمون سارگان که ارزش احتمال بیشتر از ۵ درصد را دارد، این نتیجه معتبر بودن متغیرهای ابزاری را تأیید می‌کند.

۷- بحث و نتیجه‌گیری

علیرغم اهمیتی که سرمایه‌گذاری برای کشورهای در حال توسعه دارد و تلاشی که توسط این کشورها برای جذب سرمایه‌های خارجی صورت می‌گیرد بخش اعظمی از جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در میان کشورهای صنعتی جریان دارد. مطالعات نشان می‌دهد که جریان جذب سرمایه‌گذاری خارجی تأثیر مثبت و معنی‌داری در رشد اقتصادی دارد این در حالی که است که کشورهای در حال توسعه از جمله کشور ایران مقدار بسیار کمی از جریان جذب سرمایه‌گذاری خارجی را به خود اختصاص داده است.

از این رو پرداختن به عوامل مؤثر بر روی جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از اهمیت بسزایی برخوردار است. در این مطالعه با تمرکز بر روی آزادی اقتصادی، این عوامل مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

از آنجائی که در بازارهای بین‌المللی شرایط آزاد اقتصادی و رقابت حاکم است، بنگاه‌های اقتصادی در محیط کشورهایی که از چنین شرایطی بیشتر برخوردار باشند، عملکرد بهتری خواهند داشت. معمولاً دخالت دولت در اقتصاد،

در جهت حمایت از فعالیت بنگاه‌های داخلی (مانند سیاست‌های گمرکی و حمایت‌های یارانه‌ای) انجام می‌گیرد؛ از سوی دیگر حضور بیشتر دولت، نشانه وجود بروکراسی گسترده اداری و وجود قوانین بیش‌ازحد و همچنین جذب منابع اقتصادی بیشتر به سمت دولت است. لذا در این شرایط فضای مناسب برای ورود و فعالیت اقتصادی سرمایه‌گذاران خارجی فراهم نخواهد بود. البته سرمایه‌گذاران خارجی در این محیط بجای سرمایه‌گذاری در جهت تولید کالای رقابتی برای بازارهای بین‌المللی، بیشتر به سمت استخراج منابع طبیعی مانند نفت و گاز و معادن خواهد بود. این مسأله اهمیت نوع سرمایه‌گذاری خارجی را نشان می‌دهد که می‌تواند مورد توجه پژوهشگران دیگر در این حوزه قرار گیرد.

یکی از مهم‌ترین کانال‌های تأثیرگذاری آزادی اقتصادی بر روی جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، مسأله حقوق مالکیت که مربوط به امنیت مالکیت بر دارایی و سرمایه است. در جوامعی که حقوق مالکیت خصوصی از حمایت کمتری برخوردار است، اعتماد سرمایه‌گذار در خصوص تصاحب سرمایه و منافع ناشی از آن دچار آسیب می‌شود و به‌طور عقلایی ورود سرمایه‌گذاران (حتی داخلی) به محیط اقتصادی با مانع جدی روبرو می‌شود. نحوه تعامل سایر زیر بخش‌های آزادی اقتصادی با سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نیز به همین منوال قابل بحث است.

تأثیر مثبت و معنی‌دار وجود منابع طبیعی در جوامع بر روی جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نشان می‌دهد که علیرغم وجود برخی مشکلات در اقتصاد این کشورها، مانند عدم وجود آزادی اقتصادی، سرمایه‌گذاران خارجی برای استخراج این منابع و صدور آن به کشورهای دیگر و از جمله کشورهای صنعتی حاضر به سرمایه‌گذاری در این کشورها می‌شود. البته این سرمایه‌گذاری‌ها معمولاً با اعطای امتیازاتی به لحاظ نحوه تنظیم قرارداد همراه می‌شود.

سرمایه انسانی موجب ارتقای اجتماعی یک جامعه برای جذب سرمایه‌گذاران خارجی می‌شود. این مورد نشان می‌دهد که جذب سرمایه‌گذاری خارجی غیر از وجود محیط مناسب اقتصادی، به قابلیت افراد یک جامعه که می‌تواند به صورت مشارکت با سرمایه‌گذاران خارجی متبلور شود، نیز بستگی دارد. کانال دیگر این اثرگذاری رشد فنی و علمی تولید ملی است که روزه‌های مطمئنی برای جذب

سرمایه‌گذاری خارجی ایجاد می‌کند. لذا سرمایه‌انسانی از جمله اقدامات مهم جوامع در سمت جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی محسوب می‌شود. در نهایت نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که تحقیق و توسعه و همچنین شاخص حکمرانی خوب با جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی رابطه مستقیم و معناداری دارد. حکمرانی خوب به‌عنوان فرصتی برای جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، محسوب می‌شود. لذا امنیت اقتصادی و بهبود محیط کسب‌وکار از طریق زیر شاخص‌های حکمرانی خوب (شاخص حق اظهارنظر و پاسخگویی، ثبات سیاسی و عدم خشونت، کارایی و اثربخشی دولت، کیفیت مقررات، حاکمیت قانون و کنترل فساد) از ملزومات اساسی برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی محسوب می‌شود زیرا در صورت نبود امنیت، عدم ثبات قوانین، وجود فساد در سیستم حاکمیت کشور میزبان و عدم وجود ثبات سیاسی، به دلیل ریسک از دست دادن سرمایه فرد سرمایه‌گذاری از سرمایه‌گذاری در آن کشور منصرف می‌شود لذا شاخص حکمرانی خوب از عوامل بسیار مهم و از ضروریات در جذب سرمایه‌گذاری خارجی محسوب می‌شود.

فهرست منابع:

- اصغری، مریم و سمیه رفسنجانی پور. (۱۳۹۲). تأثیر جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر کیفیت محیط‌زیست کشورهای منتخب حوزه منا، فصلنامه تحقیقات توسعه اقتصادی، ۹: ۳۰-۱.
- بختیاری، صادق. (۱۳۸۴). اقتصاد کلان. اصفهان. انتشارات دانشگاه اصفهان. ۱۹۹-۲۰۰.
- بررسی شاخص‌های آزادی اقتصادی، فساد و کسب‌وکار ایران و کشورهای منتخب. (۱۳۸۸). معاونت برنامه‌ریزی و امور اقتصادی وزارت بازرگانی.
- بهرامی، جابر و مصیب پهلوانی. (۱۳۹۳). تأثیر جهانی‌شدن بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشورهای منتخب MENA با استفاده از روش GMM. اقتصاد و توسعه منطقه‌ای، ۲۱: ۹-۸.
- حیدری، پروین و زهرا افشاری. (۱۳۹۱). عوامل اقتصادی و اجتماعی مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با تأکید بر شاخص‌های حکمرانی در دوره زمانی (۲۰۰۷-۱۹۹۶). فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی، ۴(۱۲): ۱۷۰-۱۴۱.
- درون‌بوش، رودریگر و استانلی فیشر. (۱۳۷۱). اقتصاد کلان. محمدحسین تیزهوش. تهران. سروش. ص ۲۹۷.
- رجایی، فرهنگ. (۱۳۸۰). پدیده جهانی‌شدن و طبیعت بشری و تمدن اطلاعات. مترجم عبدالحسین آذرند. نشر آگه. تهران.
- سامتی، مرتضی و روح‌الله شهنازی. (۱۳۸۵). بررسی تأثیرات آزادی اقتصادی بر فساد مالی. فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۸(۲۸).
- شاه‌آبادی، ابوالفضل و عبدالله محمودی. (۱۳۹۰). تعیین‌کننده‌های سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران. جستارهای اقتصادی، ۳(۵): ۱۲۶-۸۹.
- شهنازی، روح‌الله. (۱۳۸۴). تأثیر آزادی اقتصاد بر رشد و درآمد سرانه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم اقتصاد. دانشگاه اصفهان.
- فتحی، علیرضا. (۱۳۹۲). جایگاه بهبود فضای کسب‌وکار در جذب سرمایه‌گذاری خارجی. مجله اقتصادی، ۴(۴): ۲۰-۵.

- فطرس، محمدحسن و معصومه امامی. (۱۳۹۰). بررسی عوامل مؤثر بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران با تأکید بر اثر حق ثبت اختراع. مجله اقتصادی-ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، (۱۲): ۷۲-۵۳.
- کاظمی، اعظم و مجید بیک و الهام هادیان و فاطمه حکیمی. (۱۳۹۲). شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با استفاده از تکنیک TOPSIS. فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی، ۱(۴): ۷۲-۴۵.
- کمپجانی، اکبر و پروانه سلاطین. (۱۳۸۹). تأثیر حکمرانی خوب بر رشد اقتصادی در گروه کشورهای منتخب OPEC و OECD. فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی، ۲(۶): ۲۴-۱.
- گرچی، ابراهیم. (۱۳۷۹). اقتصاد کلان تئوری‌ها و سیاست‌گذاری‌های اقتصادی، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ص ۵۴.
- مزینی، امیرحسین و نیلوفر مرادحاصل. (۱۳۸۷). بازشناسی عوامل مؤثر بر جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی. ویژه‌نامه بازار سرمایه، (۷): ۳۵-۱۵.
- مشیری، سعید و سعید کیان‌پور. (۱۳۹۱). عوامل مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی: یک مطالعه بین‌کشوری (۲۰۰۷-۱۹۸۰). فصلنامه اقتصاد مقداری (بررسی‌های اقتصادی سابق)، ۹(۲): ۱۶-۱.
- مهدی رستمی، صادق رنجبر پادام، سجاد بررسی. (۱۳۹۴). عوامل مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) در صنعت نفت و گاز ایران. ماهنامه علمی - ترویجی اکتشاف و تولید نفت و گاز، ۱۲۳: ۲۵-۲۹.
- میرزا خانی، حسن. (۱۳۹۱). الزامات سرمایه‌گذاری خارجی در سال تولید ملی. حمایت از کار و سرمایه ایرانی. مجله اقتصادی - دوماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، ۸: ۱۱۲-۹۳.
- نظری، محسن، اصغر مبارک. (۱۳۹۱). اثر سرمایه‌گذاری تحقیق و توسعه (D&R) بر بهره‌وری در صنایع ایران. پژوهشنامه‌ی اقتصاد کلان، ۷(۱۴): ۷.
- هادی ذوالنوز، بهروز. (۱۳۸۹). سرمایه‌گذاری خارجی در ایران. تهران. نشر پژوهش فروزان فر.

Abramovitz, M., (1986). Catching up. Forging Ahead and Falling Behind. The Journal of Economic History 46: 385-408.

- Agiomirgianakis, G.M., (2006). The Determinants of Foreign Direct Investment: A Panel Data Study for the OECD Countries, Department of Economics Discussion Paper Series, No. 03/06. 1-20
- Ajide, K.B., & P.B. Eregha. (2015). Foreign Direct Investment. Economic Freedom and Economic Performance in Sub-Saharan Africa. *Managing Global Transitions*, 13 (1): 43–57.
- Asiedu, E., (2002). On the Determinants of Foreign Direct Investment to Developing Countries: Is Africa Different? *World Development*, 30 :107–19.
- Ayal, E.B., & G. Karra. (1998). Components of Economic Freedom and Growth: An Empirical Study. *Journal of Developing Areas*, 32 : 327–38.
- Azman, W.N.W., A.Z. Baharumshah & S.H. Law. (2010). Foreign Direct Investment. Economic Freedom and Economic Growth: International Evidence. *Economic Modelling*, 27(5):1079-1089.
- Baltagi. B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, Third ed. John Wiley & Sons Ltd. London.
- Bengoa, M. & S.R. Blanca. (2002). Foreign Direct Investment. Economic Freedom and Growth: New Evidence from Latin America. *European Journal of Political Economy*, 529–545.
- Berggren, N. (2003). The Benefits of Economic Freedom-A Survey, *The Independent Review*, 193–211
- Bissoon, O. (2011). Can Better Institutions Attract More Foreign Direct Investment (FDI)? Evidence from Developing Countries. *International Conference On Applied Economics*.
- Brenton, P., & A. Winters., (1987). Estimating The International Trade Effects of 1992: West Germany. *JournalL of Common Market Studies*. N. 30: 143-156.
- Burnetti, A., G. Kisunko & B. Weder. (1997). Credibility of Rules and Economic growth: Evidence from a Worldwide Survey of Private Sector. *World Bank. Policy Research Working Paper No.1760*.
- Casson, T., (1976). *The Future of The Multinational Firm*. London; Macmillan. Zed, 25(4): 703–728.
- Chaib. Pr.B., & M. Siham. (2014). The Impact of Institutional Quality in Attracting Foreign Direct Investment in Algeria. *Topics in Middle E astern and African Economies*, 16(2):142-163.
- Dunnig, J., (1997). The European International Market Programme and Inbound FDI. *Journal of Common Market Studies*. 35: 1- 30.

- Erdal, F., & E. Tatoglu (2002). The Determinants of Foreign Direct Investment in the Manufacturing Industry of Malaysia. *Journal of Economic Cooperation*, 26:91-110.
- Frawsen, G., & H. Josefsson. (2004). *FDI & Developing Countries, How To Attract Trans- National Corporation?* School of Economics and Management, LUND University.
- Haan. J., & J.E. Sturm. (2000). On the Relationship Between Economic Freedom and Economic Growth. *European Journal of Political Economy*, 16: 215–241.
- Heritage, F., (2013). *2013 Index of Economic Freedom*. The Heritage Foundation and Dow Jones & Company. Inc. Washington. DC. USA.
- Jenkins C., & L. Thomas. (2002). *FDI in Southern Africa: Determinants. Characteristics and Implications for Economic Growth and Poverty Alleviation*. Working Paper. Oxford: Center for the study of African Economies. Oxford University.
- Lateef, K., (1992). Comment on Governance and Development. by Beetninger, proceedings of the world bank annual conference on Development Economics 1991. supplement to the world bank Economic review and research observer. the world bank, Washington D.C. p.295.
- Li, sh., & L. Filer. (2007). The effect of governance environment on the choice of investment mode and the strategic implications. *Journal of world Business*. pp: 80-98 Available online at [www. Science direct. Com/ bam/ jwb](http://www.Science direct.Com/bam/jwb).
- Morrisset, P., (2000). Foreign Direct Investment to Africa: Policies also matter. *Trans-national Corporation*, Vol. 9(2), PP: 107-125.
- Ngowi, H.P., (2001). Can Africa Increase its Global Share of FDI?. *West African Review*, 2(2):1 – 22.
- Rivlin, P., (2001). *Economic Policy and Performance in the Arab World*, London: Lynne Renner.
- Rivlin P., (2001). *Economic Policy and Performance in the Arab World*. London: Lynne Renner.
- Sekkat, K., & A.M. Varoudakis. (2007). Openness, Investment Climate and FDI in Developing Countries. *Review of Development Economics*, 11(4):607-620.
- Tiwari, A.K., (2011). Foreign Aid, fdi, Economic Freedom and Economic Growth in Asian Countries. *Global Economy Journal* 11 (3): 1–26.

Vernon, R., (1960). International Investment and International Trade In Product Cycle. *The Quarterly Journal of Economics*, 80: 128- 231.

World Bank., (2011). *The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium*.

